

(Socialni) konstrukcionizem in socialna psihologija#

*Janez Bečaj**
Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Ljubljana

Povzetek: V drugi polovici prejšnjega stoletja so se zlasti na področju socialne psihologije pojavile različne smeri, ki jim je skupno zavračanje pozitivistične in individualistično naravnane tradicionalne psihologije. Poleg socialnih predstav in sklopa teorij okrog Teorije socialne identitete je to zlasti vrsta različnih smeri, ki jih mogoče skupaj poimenovati (socialni) konstrukcionizem. Vse te smeri nakazujejo radikalen premik na metateoretični ravni. Prinašajo sicer veliko novega, vendar lahko ugotovimo, da na temeljna vprašanja, ki se tičejo epistemologije, ontologije in zlasti socialne motivacije, nimajo dovolj jasnih odgovorov. Zdi se, da je identiteta psihologije odvisna predvsem od razjasnitve teh vprašanj.

Ključne besede: socialna psihologija, konstrukcionizem, socialne predstave, socialna identiteta, epistemologija

(Social) constructionism and social psychology

Janez Bečaj
University of Ljubljana, Department of psychology, Ljubljana, Slovenia

Abstract: In the second half of the 20th century a number of alternative approaches to positivistic and individualistic traditional social psychology appeared. Among them most important are social representations, social identity theory and especially a variety of different orientations usually labelled as social constructionism. What all those approaches have in common is radical change on the metatheoretical level. It could be said that new approaches are quite promising, but it seems that epistemological and ontological questions as well as problems of social motivation are not yet satisfactory clarified. It seems that the identity of psychology depends on the resolution of this theoretical uncertainties.

Key words: social psychology, constructionism, social representations, social identity, epistemology

CC=3000, 2140

#Prispevek je bil predstavljen na osrednji okrogli mizi četrtega kongresa psihologov Slovenije v Radencih, od 24. do 26. oktobra 2002.

**Naslov / address: izr. prof. dr. Janez Bečaj, Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, e-mail: janez.becaj@guest.arnes.si*

Pravzaprav ima socialna psihologija težave s svojo identiteto že od vsega začetka. Prav značilen se zdi citat iz Durkheimovega »Samomora«, s konca 19. stoletja: »Kolektivne predstave so popolnoma nekaj drugega kot so individualne predstave. Nič slabega ni po našem mnenju v tem, da se smatra sociologijo za del psihologije, če je k temu dodano, da ima socialna psihologija svoje lastne zakonitosti, ki niso enake tistim, ki veljajo za individualno psihologijo« (Durkheim 1877, v Moscovici 1984). V bistvu je bil enakega mnenja tudi Wundt, ki je prav tako ločil individualno in kolektivno raven in prav tako smatral, da pojavov na kolektivni ravni ni mogoče izpeljati iz zakonitosti individualne psihologije (prim. Farr 1996). Medtem ko definiciji McDougalla in Rossa iz leta 1908 socialno psihologijo še usmerjata v družbene pojave, pa nekaj naslednjih desetletij, zlasti pod vplivom bratov Allport, to področje naravno izrazito individualistično. Kolektivni pojavi dobijo metafizični pečat in postanejo ne vredni znanstvenega raziskovanja. Socialni pojavi imajo lahko svoj izvor zgolj v intrapsihičnih zakonitostih posameznika in te je potrebno odkrivati s skrbnim eksperimentalnim delom v laboratorijih. Pozitivistična naravnost, ki je svoj zgled videla v naravoslovju, je trajala do 60. let, ko se začne govoriti o krizi socialne psihologije. Zlasti v 70. letih pa se, gotovo tudi kot reakcija na pretiran pozitivizem, pojavi na tem področju vrsta novih smeri, med katerimi najdemo vsaj tri, ki pomembno odstopajo od klasično naravnane socialne psihologije: raziskovanje socialnih predstav, preučevanje medskupinskih odnosov ter socialni konstrukcionizem.

Raziskovanje socialnih predstav pomeni najbolj neposredno vračanje k socialni psihologiji s preloma 19. in 20. stoletja, saj niso nič drugega kot prirejene Durkheimove kolektivne predstave. Z definicijo pojava so sicer nekatere težave, brez dvoma pa gre za pojav, ki je v vseh pogledih bistveno drugačen od pred tem popularnih stališč. Kot povzema Farr (1977) socialne predstave niso 'mnenja o' ali 'predstave o' ali 'stališča do', pač pa 'teorije' ali 'svežnji znanj', ki so organizirani po svojih pravilih za odkrivanje in organizacijo resničnosti, ... vrednostnega (-ih) sistema (-ov), idej in ravnanj«. In kot opozarja Moscovici (1990) to niso posameznikove mentalne kreacije, ki imajo socialne učinke, pač pa socialne, ki imajo pomen resničnosti. To kar je klasična psihologija razumela kot biološki objekt, je v resnici produkt kulture in posameznikova identiteta v mnogih pogledih ni nič drugega kot kolektivna predstava o družbi, ki jo je ta posameznik ustvaril skupaj z drugimi posamezniki. S to smerjo je tesno povezana tudi societalna psihologija, katere glavni predstavniki so poleg Moscovicija še Hilde Himmelweit, Rob Farr, Ivana Markova, Willem Doise in Carl Graumann. Himmelweitova (1990) eksplicitno zapiše, da se hočejo razlikovati od sociološke socialne psihologije in predstavljati ravnotežje »main stream« socialni psihologiji zadnjih 40 let. Zanimajo jih socialni pojavi sami po sebi, kot splet sil socialnega, institucionalnega in kulturnega okolja.

Začetek druge smeri, ki se prav tako bistveno odklanja od tradicionalne socialne psihologije, je Sherifova teorija medskupinskih konfliktov. Njegovo delo na tem področju je nadaljeval Tajfel z odkritjem minimalne skupinske paradigme, kar je vodilo naprej k nastanku Tajfel, Turnerjeve teorije socialne identitete. Končno je bila tej verigi teorij

dodana še Teorija samokategorizacije Turnerja in Oakesove. Tudi ta struja, ki se sicer omejuje predvsem na medskupinsko dinamiko, poudarja, da ne spada v klasično individualistično naravnost, pač pa v okvir interakcionistične metateorije (Turner in Oakes 1997; Turner in Reynolds 2001). Pripadniki te smeri smatrajo, da je človekov um strukturiran socialno (Turner in Oakes 1997) in da socialna identiteta v svojem bistvu ni nič drugega kot kolektivni self (Oakes 2001). Motivacijski temelj je človekova potreba po pozitivni socialni identiteti, ki pa ni fiksiran notranji motiv, pač pa nastane z interakcijo socialnih identitet, socialnega primerjanja in socialnih vrednot v specifičnih medskupinskih odnosih (Turner in Reynolds 2001).

Medtem ko socialne predstave ter teorija socialne identitete vendarle ostajata znotraj socialne psihologije pa se je od nje zelo radikalno odcepil socialni konstrukcionizem. Eden njegovih začetkov je znameniti Gergenov članek iz leta 1973, v katerem je postavil tezo, da so teorije človekovega socialnega vedenja predvsem refleksija vsakokratnega zgodovinskega trenutka (Gergen, 1973). Raziskovani pojavi v družboslovju ne obstajajo sami po sebi in človekovo vedenje o njih ni spoznanje objektivno obstoječe stvarnosti, pač pa njena socialna konstrukcija. To smer sestavlja že kar težko pregledno število specifičnih struj od Gergenovega socialnega konstrukcionizma in diskurzivne psihologije pa do kritične, feministične in gay psihologije. Skupno jim je zavračanje klasičnega pozitivizma in iz tega razloga je mogoče to smer imenovati »konstrukcionizem« (prim. Burr, 1995). Skupna značilnost je tudi zelo kritičen odnos do tradicionalne psihologije. Zlasti kritična psihologija dokazuje, da je bila vrsta raziskav v zgodnejšem obdobju psihologije ponarejenih, napačno interpretiranih, ideološko usmerjenih in politično zlorabljenih (Fox in Prilleltensky, 1997). Na ta način naj bi tradicionalna psihologija s podpiranjem ustanov, ki vzdržujejo družbeno nepravilnost, pripomogla k vzdrževanju krivičnega družbenega sistema (prav tam). Eden od pomembnih ciljev te smeri je zato boj za bolj pravičen in pošten svet (npr. Fox in Prilleltensky, 1997). Odklanjanje tradicionalne psihologije (izjema je psihoanaliza) in izredna transdisciplinarnost je tu tako močna, da je na mestu vprašanje, če morda ne gre sploh za novo družboslovno področje¹. Dober primer za to je lahko diskurzivna psihologija in njeni predpostavljene začetki. J. Potter in Margaret Whetherell (1987) jih vidita zlasti v delu N. Chomskega, J. Austina, H. Garfinkla ter F. de Saussurja. Po Harréju in Gillettu (1994) pa ta smer predstavlja kulminacijo številnih neodvisnih smeri, ki segajo nazaj vse do dela G. H. Meada in L. Vigotskega. Ta psihologija torej združuje področja lingvistike, filozofije, etnometodologije, semiotike, sociologije in antropologije, ne pa tudi tradicionalne psihologije. Podobna transdisciplinarnost je značilna tudi za druge smeri znotraj konstrukcionizma. Vse se tudi rade označujejo kot postmodernistične in poststrukturalistične.

¹ Pravzaprav ima konstrukcionistično gibanje zelo širok okvir, ki nikakor ni omejen le na psihologijo. Tako npr. Parker in Shotter (1990) ugotavljata, da se kriza socialne psihologije ne nanaša zgolj na teorije in predpostavke tega področja, pač pa da gre za celo vrsto kriz zahodnjaškega intelektualnega življenja, povezanih s praksami in ustanovami, ki jih vzdržujejo. Njihovo razreševanje je zato povezano s spreminjanjem delovanja družbe in ne le s spreminjanjem psihologije.

Radikalnost sodobnega konstrukcionizma je povezana s kupom nejasnosti. Vivien Burr (1995) ugotavlja, da pravzaprav ni avtorja, na katerega bi se bilo mogoče sklicevati kot na dobrega predstavnika vsega konstrukcionizma, saj, kot ugotavlja, ni mogoče najti karakteristike, ki bi bila značilna res za vse (Burr, 1995, 2). Vseeno je mogoče naštetih nekaj temeljnih značilnosti, brez katerih, po njenem mnenju in kot povzema po Gergenu, ne bi bilo mogoče govoriti o nekom, da je socialni konstrukcionist. V ospredju je *kritična drža do veljavnosti našega védenja* tako o našem okolju kot nas samih, saj je mogoče dokazati, da je to védenje *izrazito zgodovinsko in kulturno določeno*. Oblikovano je s pomočjo trajno potekajočih *socialnih procesov in vskladiščeno v jeziku oz. različnih diskurzih*. Pogled na celotno družboslovje in njegove poskuse odkrivanja in razumevanja zakonitosti človekovega vedenja se s takimi izhodišči seveda popolnoma spremeni. Zato se zdi vredno konstrukcionizem predstaviti nekoliko bolj podrobno. Omejili se bomo na nekaj bistvenih lastnosti: antirealizem, antiesencializem ter na pomen jezika, diskurza ter socialnih procesov.

Antirealizem

Osrednje izhodišče konstrukcionizma je trditev, da človekovo védenje ni neposredna odslikava stvarnosti, do katere bi bilo mogoče priti s skrbnim opazovanjem in raziskovanjem. Bolj natančno je antirealizem utemeljen v diskurzivni psihologiji, ki smatra, da dihotomizacija kognitivnega aparata in stvarnosti, karkoli si že pod tem predstavljamo, ni mogoča. Kognicija in stvarnost sta dve strani istega kovanca, ki ju ni mogoče ločiti, opazovati vsako posebej ter na tej osnovi priti do objektivnih spoznanj o eni in drugi. (Edwards, 1997). Če bi si pomagali s primerjavo, bi lahko rekli, da nam je stvarnost dostopna zgolj kot slika v ogledalu, katerega strukture pa ne poznamo. Morda je konveksno ali konkavno in mogoče je celo, da podoba v njem sploh ni odsev stvarnosti, pač pa lastnost ogledala samega. Podobno je z našim védenjem o stvarnosti. Ker pa je védenje uskladiščeno in posredovano s pomočjo jezika, se tako znajdejo tesno zlepljene celo tri kategorije, ki jih ni mogoče ločiti: kognicije, stvarnost in jezik (Edwards, 1997).

Za diskurzivno psihologijo je vprašanje odnosa med kognitivnimi procesi in socialnim okoljem pomembno še z nekega drugega vidika. Če so temeljne zakonitosti človekovega kognitivnega funkcioniranja biološko utemeljene, potem je posameznik v svoji spoznavnih funkcijah od socialnega okolja vsaj deloma ali vsaj z določenega vidika, neodvisen. Če pa so te funkcije oblikovane šele s pomočjo socialnega okolja, potem je človekovo spoznavanje (in védenje kot njegov rezultat) socialno določeno in posameznik v tem pogledu ne more biti samostojna spoznavajoča enota. Diskurzivna psihologija zagovarja drugo možnost in v tem vidi bistveno razliko med seboj in tradicionalno kognitivno psihologijo. Ta je kot *prva kognitivna revolucija* in kot reakcija na behaviorizem nastala v 70. letih na Harvardski univerzi. Njeni pripadniki (zlasti J. S. Bruner, G. A. Miller, P. N. Johnson–Laird) so smatrali, da je potrebno mentalnim procesom, ki se nahajajo med dražljajem in odgovorom, priznati drugačno

vlogo, kot jim je bila priznana v dotedanji behavioristični eksperimentalni praksi. Kljub tej temeljni razliki pa je tudi ta smer, po mnenju diskurzivnih psihologov, obdržala nekaj posebnosti, zaradi katerih jo je mogoče smatrati za mentalistično in nativistično. Težava je v tem, da mentalnih procesov ni mogoče opazovati neposredno, pač pa lahko nanje le sklepamo s pomočjo opazovanja odnosa dražljaj – vedenje. Po mnenju Harréeja in Gilletta pa so pri tem pripadniki prve kognitivne revolucije napačno predpostavljali, da taki procesi obstajajo v človeku sami po sebi, da so pri vseh ljudeh enaki in jih je mogoče razkriti s skrbnim eksperimentiranjem ter hipotetično deduktivno metodo (Harré in Gillett, 1994). To se najlepše vidi v pogosti uporabi računalniške prisposobe. Po tej naj bi človeški možgani delovali kot neke vrste “hardware”, ki je temeljna in prirojena struktura ter skupaj s prirojenimi mentalnimi procesi enaka pri vseh ljudeh. Različni programi, ki jih lahko naložimo v tak računalnik, bodo seveda dali različne rezultate, toda vsi, kljub vsem svojim razlikam, vendarle potekajo na enak temeljni način. V tem pa, po mnenju diskurzivnih psihologov, prva kognitivna revolucija ni nič drugačna kot behaviorizem in v bistvu torej ostaja nativistična (Edwards, 1997). S to predpostavko sta bila implicitno dihotomizirana tudi človekov temeljni kognitivni mehanizem ter socialno okolje. Prvi naj bi omogočal objektivno obdelavo dražljajev iz okolja in s tem tudi njegovo objektivno spoznavanje, medtem ko je socialno okolje za ta proces vsaj potencialno moteč in zavajajoč dejavnik.

Diskurzivni pogled na človekov um samega sebe imenuje *drugo kognitivno revolucijo* (Harré in Gillett, 1994). Naslanja se zlasti na delo Vigotskega, Lurie in Leontjeva (Edwards, 1997) ter smatra, da mišljenje in sklepanje nista kategoriji, ki obstajata sami po sebi – kot biološka danost – že pred jezikom. Sklicujoč se na Vigotskega ta smer predpostavlja, da je že otrokov zgodnji kognitivni razvoj pomembno določen s kulturnimi elementi in jezikom, tako da kultura na posameznikov um (mind) ne le vpliva, pač pa ga ustvarja (Edwards, 1997).

Ker neposredno spoznavanje stvarnosti ni možno in ker so kognitivne operacije kulturno posredovane, je vse človekovo vedenje nujno konstrukcija, ki ima zgolj pomen resničnosti. Ta ugotovitev velja za celoten konstrukcionizem, vendar pa se avtorji te smeri glede odnosa do stvarnosti med seboj vendarle bistveno razlikujejo. Edwards (1997) ugotavlja, da obstajata dve skrajnosti. Prva skupina avtorjev (“realisti”), smatra, da stvarnost vendarle obstaja in sama po sebi pomeni nek okvir, znotraj katerega nastajajo take ali drugačne predstave, mišljenje, percepcija, prepričanja, potrebe ipd. Človekovo vedenje je torej konstrukcija, ki bi lahko bila vedno tudi drugačna, vendar zgolj v okviru stvarnosti in zato ne kakršnakoli. Druga skrajnost (“relativisti”) pa je mnenja, da upoštevanje ali sklicevanje na nekaj, kar spoznavno ni dosegljivo, nima nobenega smisla (prim. Nightingale in Cromby, 1999). Za te avtorje “obstaja” le tisto, kar obstaja v jeziku oz. diskurzu (Burr, 1995). To pomeni, da so različne stvari resnične zgolj v primeru, da jim je to pripisano s simbolnim svetom jezika. Če z jezikom ločimo tla in zrak, potem so stvari lahko pač v zraku ali na tleh. Če pa jezik tega ne bi ločil, bi morda preprosto bile ali pa bi se nahajale v kakšnih drugih položajih. Ta skrajnost se rada sklicuje na Derridajevo misel, da izven teksta ni ničesar (npr. Gergen, 1999).

Obe skrajnosti imata pri zagovarjanju svojega prepričanja težave. Realisti obstoja predpostavljene stvarnosti seveda ne morejo dokazati. Če bi bilo to mogoče, bi to pomenilo potrditev klasičnega pozitivizma in zanikanje izhodišča, da so kognicije in dražljaji iz predpostavljene stvarnosti zlepljene to take mere, da jih ni mogoče ločiti. Še več težav pa imajo relativisti. Če je možno resničnost, v kateri živimo, skonstruirati na kakršen koli način, potem so vse konstrukcije enakovredne in potemtakem tudi konstrukcionizem ni nič boljši od pozitivizma, kateremu se upira. Nightingale in Cromby (1999) se v svoji kritični analizi konstrukcionizma strinjata z Edwardsom, da je relativizem v tem spopadu dobil navidez rahlo prednost, ki pa je bolj posledica postmodernističnega "Zeitgeista", kot pa svoje logične konsistentnosti. Relativizem je namreč ponujen (in s pomočjo sodobnih diskurzov sprejet) kot epistemološka metaraven, s katere je mogoče dovolj jasno videti pomanjkljivosti realizma in seveda še posebej tradicionalnega pozitivizma. Toda v resnici relativizem očitkov realizmu na noben način ne razrešuje. Duh časa ga enostavno razglaša za prevladujoče, se pravi pravilno, točno in edino primerno načelo. Obenem ustreza popularnim pojmom kot so npr. individualizem, pluralizem in multikulturalnost. Je učinkovito retorično sredstvo, ki ga je mogoče uporabljati v sodobnem diskurzu, zlasti v odnosu do realistov in pozitivizma, ne da bi z njim odgovorili na vprašanja, ki jih je sprožil prav konstrukcionizem (prim. Nightingale in Cromby, 1999). Vpliv relativizmu naklonjenega "Zeitgeista" se pokaže ob že navedenem citatu francoskega filozofa Derridaja. Več avtorjev namreč opozarja, da gre za napačno razumevanje njegove izjave. Kot naj bi pojasnil sam, z izjavo, da izven teksta ni ničesar, ni mislil na nič drugega kot zgolj na preprosto dejstvo, da vsaka stvar dobi svoj pomen šele s kontekstom, v katerem se nahaja (Nightingale in Cromby, 1999). O morebitnem obstoju ali neobstoju stvarnosti sploh ni govoril.

Med najbolj tipičnimi predstavniki relativizma naj bi bila Shotter in Gergen², medtem ko naj bi bil med glavnimi predstavniki realizma predvsem Harré. Ta skupaj z Gillettom pravi, da človek živi obenem v dveh svetovih: v simbolnem in snovnem. Prvi je po svoji naravi diskurziven, sestavljen iz simbolov in organiziran s pomočjo norm in pravil, ki določajo njihovo pravilno rabo. Ta svet je uravnavan s pomočjo jezika. Naše roke in možgani pa spadajo v snovni svet, katerega določajo različni vzročno povezani procesi. Enako vlogo kot ti ima v simbolnem, oz. socialnem svetu konverzacija. Oba svetova sta sicer tesno povezana, vendar te kombinacije ni mogoče zreducirati le na enega. Res je, da jezika in diskurzivnih procesov brez električnega in kemičnega dogajanja v možganih ne bi bilo, toda simbolov zgolj s pomočjo fizikalnih procesov vendarle ni mogoče razložiti (Harré in Gillett, 1994).

Ne glede na razlike med realisti in relativisti velja, da je "odsotnost končne resnice tisti temelj, na katerem je zgrajen celoten teoretični okvir" (Burr, 1995). Vsaka "resnica" je le ena od številnih možnih konstrukcij, ki je tak pečat dobila v okviru določenih kulturnih in zgodovinskih pogojev (Burr, 1995). "Resnični svet je torej tisto,

² Harré (1992) npr. Gergenov socialni konstrukcionizem označuje kot ekstremno obliko anti-realizma oz. kot radikalni relativizem.

kar šteje kot resnični svet in ne nekaj, kar obstaja samo po sebi pred njegovim opisom. Je posledica oz. lastnost opisa” (Edwards, 1997). Različne situacije, dogodke in objekte torej ustvarja opazovalec. Zato je “znotraj tega okvira neizmerno težko reči, da so nekatere ideje ali miselni načini pravilni in drugi napačni, kot je tudi težko konceptualizirati odnos med diskurzom in “stvarnostjo” (prav tam, poudarek v izvorniku). Nerodno je, da to velja tudi za sam konstrukcionizem.

Antiesencializem

Bistvo antiesencializma je zanikanje samostojnih generatorjev vedenja, ki bi se nahajali v posamezniku in bi s sebi lastnimi zakonitostmi določali njegovo vedenje. Zanikane so torej različne temeljne potrebe, za katere je tradicionalna psihologija smatrala, da so biološko posredovane (npr. seksualni nagon v psihoanalizi), kot tudi pojavi kakršna sta npr. sebstvo in osebnost, kadar se pod tem razume razmeroma samostojne intraindividualne kategorije. Burrova opozarja, da je radikalnost tega izhodišča socialnega konstrukcionizma rada spregledana: »Socialno konstrukcionistični argumenti so razumljeni napačno, kadar se jih razume le kot specifičen način zagovarjanja ‘nurture’ pozicije v ‘nurture/nature’ razpravi. Toda socialni konstrukcionizem ne trdi le tega, da ima socialno okolje vpliv na posameznikovo psihologijo ali pa da je naša narava prej posledica okoljskih (ki vključujejo tudi socialne) kot pa bioloških dejavnikov. Obe gledanji sta esencialistični v tem smislu, da razumeta osebo kot nekaj, kar je mogoče definirati in raziskovati bodisi z okoljem ali pa z biologijo. To potem ni socialni konstrukcionizem« (Burr, 1995). Vprašanje je, kolikšen del avtorjev s tega področja se s to izjavo strinja, saj odnos med biološkim in socialnim tudi v konstrukcionizmu ponavadi ni natančneje opisan in pojasnjen. Burrova poudarja, da niti biologija niti socialno okolje v medsebojnem odnosu nimata prednosti, tako da za nobeno kategorijo ni mogoče reči, da je temeljna, druga pa ima le sekundarni vpliv oz. pomen. Konstrukcionizem ni nasprotje biologizma, ker bi to pomenilo socialni determinizem. V konstrukcionizmu naj bi bila ta dihotomija presežena z ugotovitvijo, da je socialni svet produkt socialnih procesov in zato tudi zanj velja, da ne obstaja sam po sebi, kot samostojna kategorija, ki determinira človekovo vedenje in bi jo bilo mogoče kot tako raziskovati. Zdi se, da Burrova predvsem odklanja enačenje konstrukcionizma z Durkheimovim in tudi Wundtovim razumevanjem kolektivnih pojavov, ki naj bi obstajali sami po sebi, se ravnali po sebi lastnih zakonitostih in jih ni mogoče izvesti iz individualne psihologije. Posameznikovo vedenje torej ni določeno niti z biološkimi niti s socialnimi determinantami, pač pa s kategorijami, ki nastajajo s pomočjo socialnih procesov. Zaradi odsotnosti tako enih kot drugih determinant so te kategorije seveda nujno arbitrarne. Težava, ki jo ima konstrukcionizem pri tem pa je, da ne pojasnjuje, od kje se vzamejo socialni procesi, s katerimi se različni konstrukti oblikujejo, s čim so motivirani in predvsem ali so tudi sami arbitrarni, tako kot njihovi izdelki.

Značilen primer antiesencializma je razumevanje identifikacije in selfa v diskurzivni psihologiji. Harré in Gillett (1994) verjameta, da občutek osebne identitete posameznika obstaja v vseh psihologijah in vseh časih in se kaže v tem, da vemo, da je oseba pred nami ista kot tista, s katero smo imeli opravka včeraj. Pomembno vlogo igra pri tem seveda njen fizični izgled, poleg tega pa tudi tipologija, ki jo uporabljamo za označevanje tako drugih kot samih sebe (Harré in Gillett, 1994). Spol, starost, poklic, vera, nacionalnost, politična usmerjenost ipd. so kategorije, ki skupaj določijo posameznikovo identiteto. Ko gre za identiteto drugih ljudi, se lahko zmotimo. Nenadoma npr. ugotovimo, kako smo ves čas napačno mislili, da je nek človek Peter, medtem ko je v resnici Pavel. Taka zmota je pa izključena, ko gre za lastno identiteto. Človek se ne more nekega jutra zbuditi in ugotoviti, da je pravzaprav nekdo drug kot tisti ki je šel prejšnji večer spat. Pri sebi sicer lahko odkriva nove, še neznane lastnosti in tudi zmotne predstave o sebi, ne more pa ugotoviti, da to pravzaprav ni več on. Gre torej za dve dimenziji, od katerih se ena lahko spreminja, druga pa ne: "Spoznal sem, da pravzaprav nisem tako pogumen, kot sem si mislil". Taka "dvojna" identiteta bi morda lahko vodila k misli, da je ena od obeh vendarle sama po sebi obstoječa kategorija, vendar Harré in Gillett to možnost zavrneta. Strinjata se s Humom, da občutka osebne individualnosti ne moremo odkriti kot entiteto znotraj sebe, ki nato posledično določa naše mišljenje, čustva ipd. (Harré in Gillett, 1994). To je skladno s konstrukcionističnim izhodiščem, da zlepljenost objekta in orodja spoznavanja onemogoča objektivno spoznanje tako enega kot drugega.

Tudi če bi self obstajal kot sama po sebi obstoječa kategorija, brez potrebne razdalje ("odcepljenosti") ne bi mogel prepoznati samega sebe. Pač pa imajo to razdaljo drugi posamezniki in ti so tisti, ki s svojim odnosom ustvarijo individualni občutek selfa. Določen je s prepoznano tipologijo (ženska, moški, belec, ...) oz. mestom, ki ga posameznik zaseda v socialni mreži. To se zgodi na subtilen način, s pomočjo različnih diskurzov. Tako obstajajo diskurzi o starosti, spolu, izobrazbi, nacionalnosti, rasi, spolni usmerjenosti ipd. (Parker, 1992, v Burr, 1995). Če se npr. o znanosti uveljavi diskurz, ki daje prednost moškimi, češ da so bolj nepristranski, racionalni, logični, objektivni ipd., potem znanstvenica že nima najboljših možnosti. Ker so v istem diskurzu ženske bolj iracionalne, čustvene in intuitivne, je lahko le slaba ženska (žena) ali pa slaba znanstvenica (Parker, 1992, v Burr, 1995). Uveljavljen diskurz je potem tisti, ki preko odzivanja okolja taki znanstvenici sporoča, kakšna je njena identiteta in ji obenem določa možnosti udejstvovanja. Diskurz potemtakem ni preprosto ideja, ki visi nekje v zraku. V resnici je sila, ki organizira celotno družbo in posameznikom njihovo identiteto dobesedno vsiljuje ter jih s pomočjo različnih ustanov tudi nadzira (Parker, 1992, v Burr, 1995)³.

Medsebojno odzivanje poteka seveda s pomočjo jezika, ki pa v sebi že nosi

³ Na tej ugotovitvi temelji očitek tradicionalni psihologiji. Svoje ugotovitve (npr. o sebnostnih strukturah, inteligentnosti, ipd.), ki so v resnici konstrukcije, je s svojo strokovno avtoriteto dobesedno vsilila kot resnične in s tem povzročila vrsto krivic.

različne možne in tudi obvezne aspekte selfa. Posameznikov self je tako mogoče preučevati kot diskurzivni izdelek, saj je diskurz tisti, ki določa interakcijska pravila, medsebojna pričakovanja, umeščanje v socialno mrežo odnosov ipd. V diskurzivni psihologiji self obstaja torej le kot občutek take kategorije, ki se izoblikuje v interakciji na osnovi specifične diskurzivne prakse (Harré in Gillette, 1994). Diskurzivna psihologija zato raziskovanje človekove identitete začne z analizo uporabe zaimkov, ki naj pokaže kakšna je struktura odnosov, ki se je uveljavila v danem okolju. Mnenje, da se intrapsihično nahaja v jeziku, srečamo tudi v kritični psihologiji (npr. Blackman in Walkerdine, 2001).

Konstrukcionizem smatra, da deli usodo identitete in selfa še kup drugih psiholoških pojavov, ki jih razumemo kot same po sebi obstoječe, so pa v resnici konstrukti in dajejo le videz resničnih pojavov. Tudi sama znanost naj bi bila historična konstrukcija in socialna psihologija bi morala vedeti, da so vsi socialni pojavi in teorije, s katerimi jih pojasnjujemo, določene s specifičnim časom in prostorom, ne pa nekaj, kar bi samo po sebi obstajalo izven vsakokratnega kulturnega okolja (Semin 1995, v Manstead in Hewstone 1995). Znanost je mit današnjega časa, ki »Zeitgeistu« primerno časti posameznikov um in njegove sposobnosti organiziranja izkušenj ter logičnega mišljenja: »Cenimo posameznika, ki ne sledi čredi, ki ima svoje mišljenje, ki se zna zdravo odločati in je moralno integriran« (Gergen, 1999). Toda s čim je utemeljena taka predstava o človeku in kako je dokazana njena veljavnost? Temelji povzdigovanja neodvisnega posameznika naj bi bili pri Descartu in njegovem prepričanju, da je temelj spoznavanja v dvomu: »cogito ergo sum«. Toda, pravi Gergen, ta izjava ne more držati. Kakorkoli že razmišljamo – in zraven tudi dvomimo – uporabljamo za to kulturno oblikovane kategorije, zaradi česar posameznikova misel in dvom nista individualni kategoriji, pač pa nujno vedno misel in dvom socialnega prostora, v katerem se posameznik nahaja in s katerim ga povezujeta jezik in komunikacija. To kar se dogaja v posameznikovi glavi, se dogaja s pomočjo socialno ustvarjenih kategorij. Zato bi bilo potrebno po Gergenu Descartov izrek spremeniti v »Communicamus ergo sum« – »pogovarjamo se, torej sem«⁴ (Gergen, 1999). Podobno razmišlja kritična psihologija, ki prav tako meni, da je predstava o avtonomnem posamezniku, ki je bila temelj raziskovanja tradicionalne psihologije, navadna fikcija (Blackman in Walkerdine, 2001).

Jezik – diskurz

Med temeljne pojave, s katerimi se ukvarja konstrukcionizem, gotovo spadata jezik in diskurz. Oboje pomeni védenjsko kategorijo, ki se oblikuje v socialni interakciji. Poleg tega pa v literaturi lahko najdemo še vrsto podobnih izrazov, kot so npr. "narrative", "account", "story" ipd., ki vsi označujejo socialno konstruirane oblike védenja. Toda, kot je v (socialni) psihologiji običajno, se ti termini pogosto uporabljajo, ne da bi bili

⁴ V originalu: *We relate, therefore I am.*

definirani, tako da enotnih in splošno sprejetih definicij – in še zlasti razlikovalnih – na žalost nimamo.

Kar se tiče jezika, se konstrukcionizem naslanja zlasti na postmodernistično in poststrukturalistično razumevanje tega pojava. Zlasti v zvezi s semantiko se večina avtorjev sklicuje na švicarskega jezikoslovca Ferdinanda de Saussura, ki je svoje zamisli tik pred smrtjo razložil na treh predavanjih na Univerzi v Ženevi, medtem ko je bila njegova teorija tudi na podlagi teh zapiskov objavljena šele pozneje (Potter in Wetherell, 1987). Za de Saussura je jezik sistem znakov, od katerih ima vsak dva nujna sestavna dela: označevalca ter označenca. Prvo kategorijo predstavljajo npr. določeni glasovi s pomenom (beseda), drugo pa tisto, na kar se to nanaša. Da je označevalec poljuben je seveda razumljivo. Toda po Saussuru to velja tudi za označenca. Ker namreč stvarnost ni neposredno dostopna, je označenec lahko le koncept ali ideja, tudi ko gre za objekte kot sta miza in stol. Če mize ni mogoče spoznati neposredno, potem simbol, ki ga nadomešča, ne more neposredno odražati njenih lastnosti, zlasti pa seveda ne pomena. Tega dobi šele v kombinaciji z drugimi znaki, ki skupaj sestavljajo sistem, katerega struktura določa pomen posameznim elementom. Pomen posameznega označenca je torej določen z razmerjem do drugih označencev. Pes obstaja zgolj pod pogojem, da obstajajo tudi druge živali in pomen tega koncepta torej ni v njem samem, pač pa v obstoju kombinacije med seboj povezanih konceptov vseh živali (Burr, 1995). Se pravi, da identiteta česar koli ni določena s tistim, kar ta stvar je, pač pa bolj s tem, kar ni. Ko torej o nečem govorimo, se pogovor ves čas implicitno nanaša vedno tudi na tisto, o čemer se neposredno ne govori in je prezrto, določa pa pomen govorjenega. Zavedanje spregledanih kategorij, ki oblikujejo pomen, je Derrida imenoval dekonstrukcija. To je pozorno branje teksta, ki naj razkrije, kaj je odsotno, daje pa povedanemu specifičen pomen (Burr, 1995)⁵.

Ko se povezuje med označencem in označevalcem po de Saussuru utrdi, postane fiksna. Poznejši avtorji tega niso sprejeli in opozorili, da take zveze vendarle niso kaj prida trdne in da imajo posamezne besede v različnih kontekstih zelo različne pomene, se pravi, da se lahko vežejo na različne označence, zaradi česar jih je mogoče uporabiti s popolnoma drugačnim pomenom in tudi učinkom. S tem dodatkom naj bi se de Saussurejev strukturalizem šele spremenil v pravi poststrukturalizem (Burr, 1995) in postal za konstrukcionizem resnično sprejemljiv. Prav ta dodatek nam lahko pomaga razumeti, zakaj jezik dobi v konstrukcionizmu tako pomembno vlogo. Ker je uporaba

⁵ Termin "dekonstrukcija" ima, kot je to običajno, seveda več pomenov. Parker in Shotter (1990) opozarjata, da je v njuni knjigi "Deconstructing social psychology" uporabljena v treh pomenih. Prvi je že omenjena Derridajeva raba, kot jo povzema Burrova. Drug pomen je povezan s Foucaultom in se nanaša na razkrivanje skritega razmerja moči različnih socialnih skupin v aktualnih odnosih. V tretjem pomenu pa ne gre zgolj za razkrivanje prikritih predpostavk in pomenov, pač pa za odkrivanje skritih namer, ki so drugačne od impliciranih. V tej zvezi se avtorji radi zatekajo v psihoanalizo. So pa z "dekonstrukcijo" seveda težave, saj je skrito strukturo, ki določa pomen napisanemu ali izgovorjenemu, nemogoče objektivno določiti. Skladno z antirealizmom, je potrebno tudi v tem primeru ugotoviti, da so vedno možne različne interpretacije določenega teksta in da nobena med njimi, tudi v primeru, da je avtorjeva, nima prednosti (prim. Roiser, 1997, v Ibáñez in Lúiguez, 1997).

označevalcev vsaj do neke mere svobodna in o njihovem pomenu odloča šele kontekst, je mogoče z isto besedo v različnih situacijah sprožiti različne akcije in doseči različne učinke. Jezik je zato v konstrukcionizmu prej sredstvo za socialno akcijo, kot pa zbirka kod za posredovanje misli ali idej (Edwards, 1997). Posameznik ga namreč lahko uporablja kot pomembno orodje pri doseganju svojih individualnih ciljev in želja, zaradi česar ga ni mogoče dihotomizirati od vsakokratnega socialnega konteksta in značilnosti posameznikov, ki v njem nastopajo. To je gotovo pomemben odmik od tradicionalne psiholingvistike (prim. Potter in Wetherell, 1987).

Poleg jezika je temeljna kategorija človekovega védenja v konstrukcionizmu tudi diskurz. Ta pojem pogosto ni definiran in zdi se, da ga vsaj nekateri avtorji uporabljajo kar kot sopomenko za komunikacijo ali pogovor. Bolj natančno ga opredeli Parker in pravi, da gre za sistem trditev, ki skupaj ustvarjajo določen objekt (Parker, 1989). Gre za vrsto pomenov, metafor, zgodb, predstav, podob, trditev ipd., ki skupaj oblikujejo določeno verzijo dogodka. Ker končne resnice ni in ker lahko isti dogodek opišemo na različne načine, lahko o isti stvari obstajajo različni diskurzi (Parker, 1992, v Burr, 1995). Diskurz je referenčni okvir, znotraj katerega posamezne izjave šele dobijo svoj specifičen pomen. Izjava sama po sebi potemtakem še ni diskurz. Ta je nekje v ozadju in nanj sklepamo s pomočjo analize tekstov ali govorjenja. Vsaka stvar s pomenom je torej izraz določenega diskurza. Obleka lahko npr. pove nekaj o lastnikovem statusu, starosti, spolu ipd., toda enaka obleka deluje v različnih diskurzih različno. Ker pa je pravzaprav vsak aspekt človekovega življenja povezan z nekim pomenom, je lahko vse okrog nas mogoče razumeti kot "tekst", ki je ustvarjen s kombinacijo diskurzov.

Podobno kot Parker, razumeta diskurz tudi E. Blackman in W. Walkerdine (2001). Zanju so diskurzi omrežja asociacij in védenjskih kategorij, ki ustvarjajo, opravičujejo, vzdržujejo in predpisujejo določene miselne načine in ravnanja (Blackman in Walkerdine, 2001). Tudi za ti dve avtorici diskurz torej ni preprosto jezik, pač pa neke vrste širša védenjska kategorija, ki soustvarja določeno resničnost. Diskurz pa kljub svoji predpisujoči vlogi ni determinanta v Durkheimovem smislu, saj imajo posamezniki vendarle določeno svobodo tako pri izbiri diskurzov, kadar jih je več, kot tudi pri izbiri izjav znotraj posameznega diskurza. Kot v primeru jezika, tudi tukaj velja, da lahko posameznik s tem zasleduje svoje specifične cilje in potrebe.

Kljub neprestanemu spreminjanju pa mora biti diskurz vendarle tudi dovolj stabilen. Kot navaja Burrova (1995) sta o tem že v 80. letih govorila zakonca Gergen. Ugotavljata namreč, da se morajo zgodbe, ki jih pripovedujejo posamezni pripovedovalci, med seboj ujemati, saj ni mogoče živeti naenkrat v več svetovih, posebej če se med seboj izključujejo. Tako npr. ni mogoče imeti stabilnega občutka lastne identitete, če so odzivi drugih ljudi bistveno drugačni od lastnih pričakovanj. Če bi se to zgodilo, bi bil svet popolnoma nepredvidljiv. Veljavnost posameznih diskurzov, ki omogoča predvidljivost socialne interakcije, je potemtakem v zadostnem soglasju. Torej lahko na osnovi tega sklepamo, da je sicer o vsaki stvari mogoče imeti različne diskurze, da pa le ne more imeti vsak posameznik svojega. Funkcionalno zaprti socialni sistemi zahtevajo vsaj približno enake diskurze in če je tako, lahko predpostavljamo,

da vsak funkcionalno zaključen socialni prostor potemtakem oblikuje specifične diskurze. Ker njihove veljavnosti na objektivni način ni mogoče dokazovati, je seveda točnost in pravilnost vsake pripovedi vedno nujno dobesedno izbarantana. Stabilnost diskurzov pa ni v njih samih, pač pa v stabilnosti interakcijskih mrež, ki jih sestavljajo sodelujoči posamezniki.

Jezik, diskurz in druge védenjske kategorije so za človeka to, kar ribam predstavlja voda (Parker, 1992, v Burr, 1995). Individualni dostop do objektivno veljavnega védenja, ki bi posameznikom omogočil samostojno funkcioniranje, namreč ni mogoč. Resničnost, izven katere ni mogoče živeti, je socialno oblikovana in njene védenjske kategorije kot sta jezik in diskurz oblikujejo ne le svet, ki nas obdaja, pač pa tudi človekovo mišljenje. Iz te ugotovitve izhaja formulacija, da “nismo mi tisti, ki govorimo jezik, pač pa je jezik tisti, ki govori nas” (Blackman in Walkerdine, 2001). Rodimo se v določeno strukturo jezika in diskurza, ki obstaja že pred nami in nas naredi za določeno vrsto subjekta. Kako pomemben je jezik za našo percepcijo okolja kaže raziskava, ki so jo naredili na odraslih francoskih bilingvistih. Uporabili so TAT (tematic aperception test) in sicer tako, da so ga sodelujoči delali dvakrat – v dveh jezikih. V povedanih zgodbah so se pri treh slikah od devetih pokazale pomembne spremembe. Pri ženskah je v angleščini prevladovala storilnost, medtem ko so v francoščini pokazale pomembno več verbalne agresivnosti (Ervin, 1964). Ker so bili preiskušanci v obeh primerih iste osebe, gredo razlike lahko le na račun različnega jezika, ki so ga uporabljale. Ta je bil tisti, ki je “govoril skozi nje”.

Socialni procesi

Temeljne značilnosti konstrukcionizma, kot sta antirealizem in antiesencializem, zlasti pa predpostavka, da se diskurzi oblikujejo s pomočjo pogajanj, v ospredje postavljajo socialne procese. Pričakovali bi torej, da bo dinamična dimenzija socialne interakcije v središču pozornosti konstrukcionizma, saj je to orodje, s katerim se oblikuje resničnost. Namesto tega pa v literaturi lahko najdemo le ugotovitev, da so procesi socialne interakcije temeljnega pomena. Pravzaprav je vse skrčeno predvsem na ugotovitev, da se resničnost oblikuje z interakcijo med ljudmi oz. z medsebojnimi pogajaji (prim. Burr, 1995). Kako naj bi ta mehanizem izgledal bolj natančno, pa ne izvemo. Procesov socialnega vplivanja, kot so v tradicionalni psihologiji npr. normalizacija, konformiranje in inovacija, konstrukcionizem ne pozna. Morda nekoliko izstopa komunikacija, ki pa jo konstrukcionizem razume bistveno drugače kot tradicionalna psihologija.

Kot povzemata Lisa Blackman in Valerie Walkerdine (2001) v klasičnem razumevanju komunikacije obstajajo predvsem tri kategorije: izvor informacije, sprejemnik in različne možne ovire med obema. Funkcija komunikacije je sporočanje oz. prenašanje individualnih idej, doživetij, ugotovitev, ipd. Zaradi skrite predpostavke, da je posameznik avtonomno racionalno bitje, sposobno neodvisnega presojanja, je tako definirana komunikacija izrazito individualistični pojav, odnos med jezikom in

mišljenjem pa zreduciran na posameznika in njegove mentalne procese. (Edwards, 1997). Različni šumi, neprimerno kodiranje in dekodiranje sporočil, kot tudi različne pristranosti socialnega izvora in sprejemnika lahko seveda povzročijo nerazumevanje in različne težave. Vendar pa gre v vseh primerih za motnje, ki jih je mogoče odkriti, popraviti in priti do resničnega, točnega oz. dekodiranega sporočila. Temu se dobro prilaga običajno prepričanje, da posamezne besede niso nič drugega kot simbolni nadomestki stvarno obstoječih kategorij. Jezik je vreča nalepk, ki jih pri mišljenju in komuniciranju uporabljamo namesto resničnih objektov in pojavov (Burr, 1995).

Konstrukcionizem razume komunikacijo bistveno drugače. Če je res, da končne resnice ni in je vsaka resničnost zgolj ena od možnih variant, ki ni nič bolj točna ali zgrešena od drugih, potem komunikacija ni izmenjava veljavnih individualnih informacij o stvarnosti, pač pa sredstvo za oblikovanje oz. vzdrževanje ter spreminjanje resničnosti. To je potem glavna funkcija procesov primerjanja, usklajevanja, pogajanj in barantanja. Ker naj bi bil termin komunikacija preveč povezan z individualističnim konceptom, pripadniki socialnega konstrukcionizma raje uporabljajo druge izraze kot je npr. konverzacija, s čimer hočejo poudariti, da gre za konstrukcionistično dejavnost.

Ugotovitve, da do končne resnice ni mogoče priti, da o isti stvari lahko obstaja naenkrat več enakovrednih diskurzov, ki so za različne posameznike različno ugodni ter da je komunikacija oz. konverzacija v bistvu barantanje, pa ne pomenijo nič drugega kot to, da je socialna interakcija v svojem bistvu konfliktna, diskurz pa nujno retorično organiziran (Edwards, 1997; prim. tudi Billig, 1996)⁶. Od razmerja moči je odvisno, koliko so pogajanja sploh dopuščena in s kakšno intenzivnostjo lahko potekajo.

Temeljna konfliktnost socialne interakcije je še posebej lepo razvidna iz pojava umeščanja (pozicioniranja), ki temelji na posameznikovem prizadevanju, da zasede v družbeni strukturi položaj, ki mu prinaša največ koristi. Uveljavljeni diskurzi npr. določajo, kdo lahko zasede različne položaje v družbi (npr. samo moški ali samo ženske), poleg tega pa je z njimi določen vrednostni pomen nekaterih vedenj in stanj. Homoseksualnost je bila npr. nekaj časa kaznivo dejanje, potem bolezen, nato pa individualna posebnost. Spreminjanje tega diskurza je pomenilo tudi spremembe v doživljanju lastne vrednosti istospolno usmerjenih posameznikov. Položaj v socialni strukturi, ki je določen z uveljavljenimi diskurzi, namreč posamezniku določa njegovo zaznavanje vsega, vključno s samim seboj (Harré in Gillett, 1994). Posameznikova identiteta, kot tudi identiteta skupin, zato ni niti poljubna niti naključna.

Konstrukcionizem predpostavlja, da se bo posameznik s svojim vedenjem vedno poskušal prilagoditi tistemu diskurzu, ki mu v danem okolju prinaša največ koristi. To Davies in Harré imenujeta umeščanje (pozicioniranje). Seveda pa pri tem nima popolne svobode, ker ga drugi ljudje s svojimi pripovedmi, interpretacijami in pojasnjevanji prav tako umeščajo v določen, zanj morda nesprejemljiv položaj. Na ta način ljudje

⁶ Če sledimo Parkerjevi definiciji diskurza, potem ta seveda ne more biti retorično organiziran, taka je lahko le njegova uporaba. Retorična oz. konfliktna je lahko komunikacija oz. konverzacija; diskurz, kot "sistem trditev, ki skupaj ustvarjajo določen objekt" pa ne.

trajno nadziramo drug drugega in se prav tako trajno pogajamo – vedno z določenim namenom (Burr, 1995). Nekateri položaji kot je npr. spol so dokaj stabilni in posameznik nima kaj prida možnosti izbire. Lahko le sprejme, kar se od njega pričakuje ali pa se upre (Burr, 1995) in s tem pristane na vse neprijetne posledice. Upiranje v takem primeru pomeni umeščanje samega sebe v subkulturno oz. marginalizirano skupino.

Motivacijska osnova posameznikovega prizadevanja, da se uveljavi diskurz, ki je zanj najugodnejši, je zavarovanje oz. uresničevanje osebnih interesov, ciljev, ohranjanje pridobljenega položaja in podobno (npr. Potter in Wetherell, 1987). Iz tega bi lahko sklepali, da je konstrukcionizem motivacijsko utemeljen s posameznikovimi potrebami, cilji, interesi in podobnimi kategorijami. Toda o lastnostih in izvorih tovrstnih kategorij ne izvemo ničesar. Skladno z antiesencializmom bi pričakovali, da ne gre za biološko posredovane, same po sebi obstoječe kategorije. To so lahko le socialni konstrukti, ustvarjeni s socialno interakcijo, ki bi lahko bili vedno tudi drugačni. To pa nas pripelje do vprašanja, za katerega se zdi, da konstrukcionizem nanj nima zadovoljivega odgovora: ali socialna interakcija potemtakem kar sama ustvarja lastno motivacijsko osnovo?

S tem pa ni konec vseh nejasnosti. Če namreč posameznikove potrebe in cilje ustvarja socialna interakcija sama ali bi bilo potem mogoče ustvariti brezkonfliktne medsebojne odnose? Tudi na to vprašanje ni videti odgovora. Konstrukcionizem namreč poudarja, da je o čemerkoli mogoče imeti različne, enako (ne)veljavne diskurze. Potemtakem vedno obstajajo tudi različni individualni interesi in potrebe, kot tudi konfliktnost ter občutek nezadovoljstva in krivice. S tem se ukvarja zlasti že omenjena kritična (socialna) psihologija, ki ugotavlja, da določen diskurz lahko posamezne skupine porine na družbeno obrobje, čeprav za to ne obstajajo nikakršni objektivno obstoječi razlogi (prim. Fox in Prilleltensky, 1997). Vsaj del kritične psihologije je glede reševanja tovrstne problematike precej optimističen, čeprav za to ni videti kakšnih prepričljivih argumentov. Gotovo se je mogoče strinjati, da določeni konkretni diskurzi povzročajo nekaterim skupinam občutek krivice, kot tudi da je te diskurze mogoče spremeniti. Toda če o isti stvari lahko obstajajo različni diskurzi, potem vedno obstajajo tudi napetosti med skupinami, ki jih zastopajo, s tem pa tudi občutki zapostavljenosti in krivice. Glede na konstrukcionistično izhodišče, da končne resnice ni, in da so vsi diskurzi enako (ne)veljavni, pa si družbe z enim samim absolutno sprejetim diskurzom ni mogoče predstavljati. Vsak socialni prostor, ki je v komunikacijskem smislu funkcionalno zaprt, sam po sebi teži k vzpostavljanju specifičnih diskurzov. Vsak večji socialni sistem, ki je sestavljen iz funkcionalno zaprtih podsistemov je torej nujno konflikten zaradi specifičnih diskurzov, ki se oblikujejo v njih.

Sklep

Med najsplošnejšimi značilnostmi konstrukcionizma, kot jih povzema Burrova, izstopata antirealizem in antiesencializem. Specifično razumevanje jezika, diskurza, socialnih

procesov in medskupinskih odnosov, kar je prav tako značilno za to usmeritev, je le logična izpeljava iz teh dveh postavk. Bistvo konstrukcionizma, po katerem se razlikuje od klasične socialne psihologije iz sredine prejšnjega stoletja, je potemtakem njegova epistemološka naravnost. Povedano na kratko in nekoliko poenostavljeno: človekovo védenje ni razkritje stvarnosti in njenih zakonitosti, ki obstajajo same po sebi, pač pa njena konstrukcija. Svet, v katerem živimo, sam po sebi ne obstaja, je le socialno ustvarjeno okolje – socialna resničnost. Naše védenje je zgodovinsko in kulturno pogojeno, kar pomeni, da je v pomembni meri poljubno in spremenljivo. Oblikuje in spreminja se s pomočjo socialnih procesov, vskladiščeno pa je v simbolnih védenjskih sistemih, kot sta npr. jezik oz. diskurz.

Načelo konstrukcionističnega antirealizma je v današnjem času z epistemološkega vidika gotovo sprejemljivo, saj je skladno z neopozitivizmom. Tako je npr. Popper prepričan, da indukcija ne more biti temelj znanstvenega raziskovanja, da je vsaka teorija v svojem bistvu metafizična, da veljavnosti teoretičnih modelov objektivno ni mogoče dokazati, pač pa jih je možno le ovreči ter da je o vsakem pojavu mogoče imeti nedoločeno število različnih teorij (prim. Corvi, 1997). To seveda pomeni, da je človekovo védenje tudi na področju naravoslovja vsaj delno nujno konstrukcija, ne pa objektivno preverljiva odslikava stvarnosti. To mora toliko bolj držati za družboslovje in v tem pogledu gre konstrukcionizem gotovo bolj v korak s časom kot tradicionalna, pozitivistično naravnana psihologija.

Zdi pa se, da je med neopozitivizmom ter konstrukcionizmom vendarle bistvena razlika. Prvi namreč za svojo izhodiščno točko postavi aksiom o stvarnosti, ki obstaja sama po sebi. Ugotovitev, da stvarnost človeku spoznavno ni dosegljiva, namreč še ne opravičuje sklepa, da je ni. Zdi se, da se konstrukcionizem tako z antirealizmom kot antiesencializmom bolj nagiba k »relativizmu« kot k »realizmu«, se pravi bolj k prepričanju, da »izven teksta ni ničesar«, kot pa k dopuščanju obstoja stvarnosti same po sebi. Ta naravnost je bolj implicitna kot eksplicitna, saj zelo jasnih odgovorov na epistemološko in ontološko problematiko v konstrukcionistični literaturi praviloma ne najdemo⁷. Težava, ki izhaja iz tega, je predvsem v tem, da brez predpostavljene stvarnosti ostanemo tudi brez trdne referenčne točke, kar vodi v popolno arbitrarnost, saj bi lahko človek potemtakem oblikoval vsakršno in z ničemer omejeno védenje. To bi pa pomenilo popolno negotovost in nepredvidljivost. Če se strinjamo, da življenje v nestrukturiranem (nestabilnem in nepredvidljivem) okolju ni možno, tudi taka arbitrarnost ni možna in aksiom o stvarnosti, ki obstaja sama po sebi, postane nujen.

S pristajanjem na aksiom o obstoju stvarnosti in pa na dejstvo, da je človek tudi biološko bitje (in s tem del stvarnosti) pa antiesencializem postane problematičen. Gotovo je sicer res, da smo si ljudje sposobni dobesedno izmisliti kup takih in drugačnih

⁷ Gledano v celoti je konstrukcionizem usmerjen skoraj izključno v socialno dimenzijo človekovega vedenja. To nekako ni v skladu z opozorilom Burrove, da konstrukcionizem ne bi smel biti čisto nasprotje biološke določenosti, saj to spet pomeni esencializem. Toda dejstvo je, da jasne, predvsem pa logično konsistentne razlage odnosa (kombinacije) teh dveh kategorij v konstrukcionizmu ne najdemo.

izvorov vedenja in vanje verjeti kot v biološko danost, ki naj bi določala naše vedenje. Vendar pa sprejemanje aksioma o obstoju stvarnosti, z vso logično nujnostjo vodi k priznavanju možnega obstoja določenih bioloških determinant človekovega vedenja. Toda, če nam stvarnost neposredno spoznavno ni dostopna, teh determinant v čisti obliki seveda ni mogoče spoznati. Kakršnokoli je že naše védenje o njih, so vanj v večji ali manjši meri vedno vpletene socialno konstruirane kategorije, zaradi česar so vsi pojavi, ki utegnejo biti povezani s predpostavljenimi determinantami, nujno ahistorično in zgodovinsko obarvani. S tega vidika so konstrukcionistična opažanja popolnoma točna: vse človekovo védenje in posledično seveda tudi njegovo vedenje, je zaznamovano s socialnimi konstrukti. Ti so tisti, ki posameznim oblikam vedenja šele dajejo specifičen pomen in ker gre za *socialne* kategorije, se tudi nujno trajno spreminjajo. Poleg tega vse navedene trditve same po sebi vodijo v logičen sklep, da so različni védenjski sistemi nujno vezani na funkcionalno zaprte socialne sisteme, saj kot socialne konstrukcije lahko nastanejo zgolj v prostoru, ki je v komunikacijskem oz. konverzacijskem pogledu dovolj zaprt. Vsemu temu ni mogoče ugovarjati.

Toda, ali so v resnici lahko človekovi védenjski sistemi (diskurzi, socialne predstave, mitologija, znanstvene teorije) kakršnikoli? Gotovo so lahko različni, toda ali so lahko vsakršni? Ali obstoj različnih diskurzov, ki posameznim socialnim skupinam prinašajo večjo moč in ugled, že sam po sebi pomeni tudi nujno interindividualno in interskupinsko rivaliteto? Če sledimo načelom antirealizma ter antiesencializma, racionalna presoja (v klasičnem razsvetljskem smislu) glede tega kdo ima prav, gotovo ni mogoča in védenjske konstrukcije bi potemtakem lahko bile poljubne. V tem primeru izgleda rivaliteta neizogibna, uveljavitev enega od diskurzov pa odvisna izključno od moči socialnega sistema, ki ga podpira. Je možno ustvariti diskurz, ki bo sprejemljiv za vse in ob katerem ne bo imel nihče občutka krivice, zlorabe ali zapostavljenosti? Če védenjski sistemi nastajajo v funkcionalno zaprtih socialnih sistemih in če je vsak večji sistem sestavljen iz podsistemov, ki so spet razmeroma zaprti, potem to ni verjetno.

Vsaj nekateri odgovori na takšna vprašanja pa so lahko drugačni, če sprejmemo aksiom o stvarnosti, ki obstaja sama po sebi in s tem postavlja okvir možnih védenjskih konstrukcij. Te so potem lahko vedno drugačne – toda ne kakršnekoli! S takim izhodiščem je konstrukcionistične ugotovitve še vedno mogoče sprejeti, pač pa nas to ne vodi več v skrajni relativizem. Pravilnost takega sklepanja bi bilo mogoče podpreti tudi z odgovorom na vprašanje, če obstajajo diskurzi, ki jih poznajo vse kulture in so torej na nek način obvezni. Vemo namreč, da lahko nekatere odgovore (npr. o odnosu med spoloma, o odnosu človeka in narave, o odnosu posameznika in družbe) v resnici najdemo povsod. Seveda nas ne sme zavesti dejstvo, da so ti odgovori po svoji vsebini povsod drugačni. Bistveno je, da zaradi nečesa vse družbe stojijo pred istimi vprašanji in nanja tudi vse odgovorijo – pa čeprav vsaka po svoje. Očitno je, da ni pomembna vsebina teh odgovorov, pač pa njihova prisotnost, se pravi njihova funkcija. Medtem ko je vsebina zanesljivo historična pa utegne biti funkcija prav tako zanesljivo ahistorična. Ker pa funkcija ne more biti namen sama sebi, mora za njo tičati nekaj, kar jo utemeljuje in za kar lahko predpostavljamo, da ni zgolj konstrukcija, pač pa nekaj, kar obstaja

brez opazovalca, je ahistorične narave in zato prisotno v vseh socialnih skupinah. Gre seveda za vprašanje človekove socialne motivacije.

Očitno je, da je odgovarjanje na taka in podobna vprašanja zahteva opredeljevanje z epistemološkega in ontološkega vidika in prav tu lahko vidimo bistveno razliko med tradicionalno pozitivistično psihologijo ter sodobnimi smermi, ki se od tega odklanjajo. Pri tem pa je zanimivo, da obe strani svojo metateoretično naravnost izražata bolj implicitno kot eksplicitno, zaradi česar resnični problemi, povezani zlasti z razumevanjem socialne motivacije, ostajajo v ozadju. Namesto tega se v ospredju znajdejo vprašanja, ki morda niti niso tako pomembna, kot se zdi na prvi pogled in na katera brez pojasnitve socialne motivacije itak ni mogoče odgovoriti. Tako vprašanje je npr. če self obstaja kot sama po sebi obstoječa individualna kategorija ali pa gre le za konstrukt določenega socialnega okolja. Pri tem je potrebno opozoriti, da socialne konstrukcije pozna tudi tradicionalna pozitivistična psihologija. Tudi ta psihologija je namreč že zdavnaj vedela, da kategorije kot so npr. socialne vrednote, socialne norme, različna prepričanja, stereotipi ali pa predsodki nimajo snovnih dimenzij in da so »izmišljene« kategorije, ki pa kljub temu vplivajo na vse človekove intrapsihične procese, s tem pa tudi na njegovo vedenje v celoti (npr. s pomočjo socialne percepcije, socialne atribucije, kognitivne disonance ipd.). Priznavanje tega vpliva najdemo že v definiciji socialne psihologije G. Allporta, ki sicer velja za izrazito individualistično in »nesocialno«. Razlika med to psihologijo in konstrukcionizmom torej ni v priznavanju ali nepriznavanju konstrukcionistične narave nekaterih socialnopsiholoških pojavov, pač v temeljni epistemološki in ontološki naravnosti. Povedano drugače, zdi se, da se obe naravnosti ne razlikujeta glede tega, kaj vidita. Opazovani pojavi so enaki, pač pa je različna njihova razlaga in s tem tudi pomen, ki jim je pripisan. Razlike ni v empiričnih ugotovitvah, pač pa v teoretičnih modelih, ki so v ozadju. Zaradi tega se na vprašanje, če self obstaja sam po sebi ali ne, ne more odgovoriti neposredno in na osnovi takih ali drugačnih empiričnih podatkov. Pač pa je odgovor odvisen predvsem od metateoretične naravnosti. Če npr. tradicionalna psihologija človeka razume kot biološko samozadostno bitje, sposobno avtonomnega mišljenja, predelovanja informacij, objektivnega presojanja in odločanja, potem bo to v dobljenih empiričnih podatkih tudi videla in socialno okolje v takem primeru ne more biti nič drugega kot izvor možnih popačenj (npr. predsodki, stereotipi), ki ogrožajo posameznikovo avtonomno funkcioniranje (npr. Asch, 1952; prim. Bečaj, 2000). Konstrukcionizem s svojim antirealizmom ter antiesencializmom iste podatke seveda razume drugače. Pri tem je gotovo le to, da se ni mogoče popolnoma zanesti niti na eno niti na drugo, se pravi niti na empirična dejstva, s katerimi bi lahko neizpodbitno dokazali pravilnost neke teorije, niti na teorijo. Obe kategoriji v bistvu služita druga drugi kot korekcija. Neposredno izkušena dejstva so lahko s teorijo skladna ali pa ne in na drugi strani je ista dejstva vedno mogoče povezati v različne teoretične konstrukte. Če se strinjamo, da razlike večinoma nastanejo na ravni interpretacij, potem bi morala biti v ospredju presojanja odnosa med tradicionalno pozitivistično psihologijo in konstrukcionizmom jasnost in logična konsistentnost obeh metateoretičnih konceptov. Brez tega namreč ni možna

učinkovita kritična primerjava različnih razlag istih empiričnih podatkov in tudi ne presojanje ustreznosti odgovorov na taka vprašanje, kot je npr. obstoj selfa. Zdi, se da je prav tukaj šibka točka konstrukcionizma. Zelo jasno sicer vidi »napačno« epistemološko naravnost preteklega obdobja, vendar kot kaže, preveč gradi le na tem, ne da bi dovolj natančno pojasnil svoj lastni metateoretični konstrukt. Konstrukcionizem je tu pravzaprav v zadregi, saj mora, skladno s svojimi načeli, pristati na to, da bi tak konstrukt lahko bil vedno tudi drugačen, pri čemer pa ni mogoče presoditi, katera različica je bolj točna.

Konstrukcionizem v zagovarjanju drugačne metateoretične naravnosti ni osamljen. Že v začetku tega zapisa smo ugotovili, da so se v zadnjih desetletjih v socialni psihologiji pojavile tri pomembnejše smeri, ki so vse bistveno drugačne od tradicionalne pozitivistično naravnane psihologije: poleg socialnega konstrukcionizma so to še socialne predstave in pa raziskovanje medskupinske dinamike. Vse tri smeri izrecno poudarjajo svoj odklon od tradicionalnega psihološkega pozitivizma, vendar pa med njimi presenetljivo ni nobenega pravega stika, ki bi kazal na to, da psihologija kot specifično družboslovno področje kljub radikalnim spremembam vendarle ohranja svojo identiteto. Le redko je mogoče naleteti na medsebojne primerjave, medtem ko sodelovanja v smislu izmenjavanja ugotovitev in podatkov praktično ni. Tako npr. Potter in Wetherell (1987) omenjata socialne predstave in zanje ugotavljata, da vsaj v določenem pogledu pokrivajo isto področje kot diskurzivna analiza, vendar pa so po njunem mnenju dokaj nejasne in kontradiktorne, tako da dajeta prednost svojemu konceptu interpretativnih repertoarjev, ker med drugim niso tako kot socialne predstave vezani na socialne sisteme, katerih meje je težko ali nemogoče določiti. Precej bolj temeljit je Parker (1989), ki socialno psihologijo vidi kot konfliktno področje med psihologijo in sociologijo, socialne predstave pa kot ponujeno rešitev kontinentalne Evrope za razrešitev te napetosti. Po opravljeni analizi Moscovicijeve teorije avtor zaključí, da krize v psihologiji ni mogoče reševati z uvažanjem konceptov iz sociologije ter da socialne predstave ne razrešujejo niti napetosti med sociologijo in psihologijo niti problema odnosa med socialnim in individualnim. Moscovici po drugi strani pravi, da se mu zdi diskurzivna analiza popolnoma kompatibilna s teorijo socialnih predstav, in da se je pravzaprav začela za sosednjimi vrati njegovega laboratorija z delom Pecheuxa in Henryja (Moscovici, 2000). Moscovici naj bi skupaj z R. Rommetveitom v psihologiji tudi prvi opozoril na pomen jezika, čeprav mu ni hotel dati pomena »language über alles«. Seveda ima tudi on precej kritičnih pripomb na račun socialnega konstrukcionizma.

Teorija socialne identitete (skupaj s Sherifovim delom, njegovo minimalno skupinsko paradigmo ter Teorijo samokategorizacije), ki se veliko ukvarja tudi s stereotipi in predsodki, svojega razmerja do socialnih predstav in socialnega konstrukcionizma ne določa, pač pa zelo jasno poudarja, da je njena metateoretična naravnost bistveno drugačna od tiste, ki jo ima tradicionalna individualistično naravnana psihologija. Tako Teorija socialne identitete kot Teorija samokategorizacije naj bi temeljili na metateoriji socialno psihološkega interakcionizma. Ta smatra, da medskupinskih odnosov ni mogoče

zreducirati na individualno psihologijo ter da socialno psihološki procesi izhajajo iz interakcije med umom in družbo⁸ (prim. Turner in Reynolds, 2001). Na nek način je presenetljivo, da to teoretično področje ni povezano s socialnimi predstavami in socialnim konstrukcionizmom. Tako socialne predstave kot tudi pojavi, s katerimi se ukvarja konstrukcionizem, namreč niso zgolj socialni, pač pa nujno skupinski, ne glede na to, da je jasne meje med različnimi socialnimi sistemi, ki so njihovi nosilci, težko ali že kar nemogoče potegniti, nad čemer se pritožujeta in socialnim predstavam očitata Potter in Margaret Wetherell (1987). Ta povezava pa bi morala biti možna končno tudi zato, ker je eden od temeljev Teorije socialne identitete kategorizacija, ki je seveda že sama po sebi konstrukcionistična kategorija.

Če na to situacijo pogledamo s konstrukcionističnega vidika, bi lahko rekli, da imamo pred seboj vsaj štiri različne diskurze o človekovem socialnem vedenju (ob navedenih treh smereh je to seveda še tradicionalna »main stream« psihologija), od katerih ni noben pravilen in ki si vsi prizadevajo dobiti prevladujočo pozicijo. Gledano z vidika Teorije socialne identitete pa je nujno, da se identiteta posameznih smeri gradi predvsem na njihovem medsebojnem razlikovanju, pri čemer se samo po sebi razume, da vsaka smer svojo pozicijo razume kot bolj pravilno in točno, ostale pa kot zmotne in napačne.

Imajo lahko obravnavane smeri, skupaj s tradicionalno »main stream« psihologijo skupno identiteto? Če bi jo hotele imeti, potem bi morale najti nek skupni imenovalac oz. za vse sprejemljivo referenčno točko, s pomočjo katere bi bila njihova kritična primerjava šele možna. V pozitivizmu bi bil problem razmeroma enostavno rešljiv, ker bi bila ta referenčna točka stvarnost sama. Z neopozitivističnim izhodiščem pa ta možnost odpade. Zdi se, da je v takem primeru lahko edina »zanesljiva« referenčna točka jasna metateoretična opredelitev, ki nato omogoči kritično medsebojno primerjavo ožjih teoretičnih konceptov. Da je za razumevanje socialne resničnosti opredeljevanje do temeljnih ontoloških in epistemoloških vprašanj bistvenega pomena, prepričljivo dokazuje Černigoj (2002) in pri vseh treh sodobnih smereh bi lahko kot pomembno pomanjkljivost navedli prav pomanjkanje tega. Ta bela lisa pa je povezana z odsotnostjo splošno sprejemljive teorije socialne motivacije, brez katere o odnosu med individualnim in socialnim sploh ni mogoče razmišljati. In dokler je tako, je psihologija nujno obsojena na neke vrste »multiplo osebnost« s prav tako »multiplo identiteto«.

Čeprav je »multikulturalnost« trenutno zelo v modi, pa v tem primeru ni preveč razveseljiva, saj v svojem bistvu pomeni, da pravzaprav o ničemer ne vemo ničesar. Če so človekovi vedenjski sistemi več ali manj poljubni, kot bi lahko izhajalo iz skrajnega relativizma, potem tudi ne more biti drugače. Če bi to lahko bilo sprejemljivo za del znanosti, pa gotovo ne more biti za običajnega človeka, saj s prepričanjem, da bi lahko vsaka stvar bila tudi drugačna, kot se zdi, ni mogoče živeti. Vsak sicer ve, da ga čutila lahko prevarajo, toda na osnovi tega se ni mogoče sprijazniti s tem, da se nanja ne

⁸ "... social psychological processes emerge from a functional interaction between mind and society." (Turner in Reynolds, 2001).

moremo zanesti v nobenem primeru. Prav tako vsak konstrukcionista ve, da je lahko njegovo logično sklepanje včasih napačno, toda zato zagotovo še ne dvomi v svoje miselne sposobnosti v celoti. Kdor do konca verjame v to, da je svet v katerem živimo (in seveda s tem tudi mi sami) v celoti in zgolj socialna konstrukcija, nima trdne referenčne točke, ki mu lahko šele omogoči logično konsistentno razmišljanje o čemerkoli. Zdi se, da je sprejetje aksioma o stvarnosti, ki obstaja sama po sebi in določa tudi neke širše okvire možnega človekovega vedenja, nujno tudi za konstrukcionizem⁹. Samo na taki osnovi je mogoče oblikovati uporaben model socialne motivacije¹⁰, s pomočjo katerega lahko psihologija oblikuje svojo identiteto, znotraj katere je dovolj prostora za vse tukaj obravnavane vedenjske sisteme o človekovem socialnem vedenju, skupaj z ugotovitvami tradicionalne pozitivistične psihologije. Paradigmatski premiki v znanosti namreč niso radikalni v tem smislu, da novi miselni modeli predhodne enostavno izbrišejo. Nove paradigme v resnici pomenijo predvsem pomemben kvalitativni preskok, ki s prestrukturiranjem obstoječih miselnih modelov omogoči videti stare vsebine na bistveno drugačen način. Čeprav morda delujejo prevratniško, pa področje, na katerem do njih prihaja, vendarle ohranja svojo identiteto. Kljub vsem dramatičnim paradigmatiskim zasukom v preteklosti je npr. fizika vendarle ostala fizika.

Na področju psihologije je trenutna situacija v tem pogledu precej drugačna, saj med konstrukcionizmom ter interakcionističnimi smermi ni nobenega pravega stika. Sodobni psihološki konstrukcionizem črpa od povsod, razen iz psihologije. Zlasti tako imenovana »main stream« psihologija je deležna vsega prezira in večji del konstrukcionizma se ji poskuša izogniti, kolikor je le mogoče na široko. Gotovo je normalno, da je odpovedovanje pozitivističnemu razumevanju človekove socialnosti povezano s konflikti in identitetno krizo. Verjamemo pa lahko, da bo tako kot fizika tudi psihologija ostala psihologija, čeprav se morda včasih zdi, da ravno s konstrukcionizmom, ki naj bi bil odgovor na identitetno krizo tega področja, ukinja samo sebe.

Literatura

- Asch, S.E. (1952). *Social psychology*. New York: Prentice-Hall.
- Bečaj, J. (2000). Solomon Asch – Muzafer in Carolyn Sherif: dve socialni psihologiji? [Solomon Asch – Muzafer and Carolyn Sherif: Two social psychologies?] *Psihološka obzorja*, 9(3), 7–24.
- Billig, M. (1996). *Arguing and thinking – a rhetorical approach to social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁹ Sprejemanje tega aksioma seveda ne pomeni pristajanja na klasični pozitivizem in v nobenem primeru ni odpovedovanje prepričanju, da je vsako človekovo vedenje vsaj delno konstrukcija!

¹⁰ Tak model je s takim izhodiščem v svoji doktorski disertaciji izdelal M. Černigoj (2002) in na tej osnovi tudi pojasnil odnos med posameznikom in socialnim okoljem.

- Blackman, L. in Walkerdine, V. (2001). *Mass hysteria, critical psychology and media studies*. Houndmills: Palgrave.
- Burr, V. (1995). *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.
- Corvi, R. (1997). *An introduction to the thought of Karl Popper*. London: Routledge.
- Černigoj, M. (2002). *Struktura in dinamika socialne resničnosti z vidika odnosa med posameznikom in socialnim okoljem [Structure and dynamics of social reality regarding the relationship between the individual and social surroundings]*. Neobjavljena doktorska disertacija [Unpublished PhD dissertation]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddeke za psihologijo.
- Edwards, D. (1997). *Discourse and cognition*. London: Sage.
- Ervin, M.S. (1964). Language and TAT Content in Bilinguals. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 68(5), 500-507.
- Farr, M.R. (1977): Heider, Harré and Herzlich on health and illness: Some observations on the structure of 'représentations collectives'. *European Journal of Social Psychology*, 7(4), 491-504.
- Farr, M.R. (1996). *The roots of moder social psychology*. Oxford: Blackwell.
- Fox, D. in Prilleltensky, I. (1997). *Critical psychology – and introduction*. London: Sage.
- Gergen, J.K. (1973). Social psychology as history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26(2), 309–320.
- Gergen, J.K. (1985). The Social constructionism movement in modern psychology. *American Psychologist*, 40(3), 266–275.
- Gergen, J.K. (1999). *An invitation to social constructionism*. London: Sage.
- Harré, R. (1992). What is real in psychology – a plea for persons. *Theory & Psychology*, 2(2), 153–158.
- Harré, R. in Gillett, G. (1994). *The discursive mind*. London; Sage.
- Harré, R. in Stearns, P. (1995). *Discursive psychology in practice*. London: Sage.
- Himmelweit, T.H. (1990). Societal psychology: implications and scope. V H.T. Himmelweit in G. Gaskell (ur.), *Societal psychology* (str. 17–45). London: Sage.
- Ibáñez, T. in Iñiguez, L. (1997). *Critical social psychology*. London: Sage.
- Jahoda, G. (1986). Nature, culture and social psychology. *European Journal of Social Psychology*, 16(1), 17–30.
- Manstead, A. in Hewstone, M. (1995). *The Blackwell encyclopedia of social psychology*. Oxford: Blackwell.
- Moscovici, S. (1984). The myt of the lonely paradigm. *Social Reasearch*, 51(4), 931–967.
- Moscovici, S. (1990). The generalized self and mass societa. V H.T. Himmelweit in G. Gaskell (ur.), *Societal psychology* (str. 66–91). London: Sage.
- Moscovici, S. (2000). *Social representations – explorations in social psychology*. Cambridge: Polity Press.
- Nightingale, D.J. in Cromby, J. (1999). *Social constructionist psychology – a critical analysis of theory and practice*. Buckingham: Open University Press.
- Parker, I. (1989). *The crisis in modern social psychology – and how to end it*. London: Routledge.
- Parker, I. in Shotter, J. (1990). *Deconstructing social psychology*. London: Routledge.
- Potter, J. in Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology*. London: Sage.
- Turner, J. in Oakes, P. (1997). The socially structured mind. V C. McGarty in S.A. Haslam (ur.), *The message of social psychology* (str.355–373). Cambridge: Blackwell.

Turner, J. in Reynolds, K. (2001). The social identity perspective in intergroup relations: theories, themes, and controversies. V R. Brown in S. Gaertner (ur.), *Blackwell handbook of social psychology: intergroup processes* (str. 133–152). Oxford: Blackwell.

Prispelo/Received: 15.03.2003
Sprejeto/Accepted: 18.06.2003